

Auklėjimas priedermės masteliu

Leonas Jovaiša

Profesorius habilituotas socialinių mokslų (edukologijos) daktaras

Antakalnio g. 99-44, LT-10218 Vilnius

Tel. (5 8) 276 84 91

El. paštas: joleo@takas.lt

Straipsnyje nagrinėjama priedermė, kaip auklėjimo priemonė, kildinama ne iš gamtos ar visuomenės reikalavimų, bet iš žmogaus prigimties įgymių. Jie klasifikuojami pagal fizinius, psichinius, dvasinius parametrus. Ieškoma būdų, kaip įgymiai gali tapti veikimo priedermėmis ir atsakomybe sau, sociumui, kultūrai, kaip priedermės gali plėtoti įgymius, daryti juos vertybėmis. Straipsnyje apsiribojama dvasiniais įgymiais ir iš jų kylančiomis priedermėmis.

Pagrindiniai žodžiai: priedermė, auklėjimas, galios, įgymiai, vertybės.

Įvadas

Postmodernizmo etika panaikino visus varžtelius, stiprinančius tvarkingą, padorų elgesį. Tokį varžtelį dar galima rasti. Tai – priedermė. Ji gali kilti iš įgymių.

Kas yra įgymis? Seniai tikėta, kad žmogus gimsta kaip „tuščia lenta“ (*tabula rasa*). Šiame straipsnyje teigiama, kad jis gimdamas atsineša daug įgymių, turinčių galią kryptingai veikti. Vidinės priedermės kyla iš įgymių. Yra daug įgimtų priedermių, bet jos ne visada vykdomos.

Įgymiuose glūdi veikimo galių užuomazgos, kurios leidžia jam kurti ir valdyti pasaulį. Gyvybiškai aktualu valstybei, tėvams, visokio rango ir specialybių pedagogams, bendruomenėms pastebėti tuos įgymius, sudaryti ekonomines, kultūrinės, socialines, dvasines ir ypač švietimo bei auklėjimo sąlygas per visą gyvenimą jiems bręsti, padėti juos stiprinti, plėtoti. Tai – kasdienis visų ugdymo veiksmų ir veikėjų darbas.

Įgymių daug, dar daugiau jų galių. Jie daro žmogų žmogumi. Kaip jas suskaičiuoti? Lengviausia jas grupuoti pagal žmogaus struktūrą: fizinę, psichinę, dvasinę. Šiuo pagrindu nesunku įgymius ir jų galias klasifikuoti.

Kas yra priedermė? Priedermės esmę padeda suvokti jau šnekamoji kalba. Sakoma, kad jau pagal savo padėtį ką nors dera atlikti, pavyzdžiui, tėvams dera valgydinti, rengti vaikus, jaunimui pridera mokytis, kai žmones jungia dermė (priedermių visuma), vyrauja taika, vienybė. Priedermės, dermės, dermingumo, prievolės sąvokas vienija supratimas, kad reikia kažką atlikti, kažką būtinai daryti siekiant darnos, vienybės, gerovės. Priedermė – asmeninės pareigos jautimas veikti vardan vienybės, laukiamo gėrio. Pareigingumas privalomas atliekant pavestas pareigas.

Iš ko kyla priedermės jautimas? Yra dvejopų priedermės jautimo veiksmų: išorinių ir vidinių. Prie išorinių skirtingi gamtiniai,

visuomeniniai, valstybiniai. Kai smarkiai lyja, dera saugotis peršlapti, sušalti. Pridera laikytis eismo taisyklių, kad išvengtume avarijų, žūties. Valstybės įstatymai teikia daug prievolių, kurių dera laikytis, jei nesilaikysi, bus skiriama bausmė, sutramdytas elgesys. Vis dėlto šios priedermės dažnai nestimuliuoja vertingo elgesio.

Veikimas pagal priedermes čia suprantamas tikslingu siekimu ką nors padaryti pagal vidinius ar išorinius reikalavimus. Priedermė taip pat yra bet kokios tikslingos ir struktūruotos, darbinės, net profesinės veiklos pamatas. Veikimas pagal priedermes kartu yra integruotas bet kokio žmogaus santykio su aplinka ir savimi elementas. Tad veikimo ugdymas pagal priedermes yra kažkas universalus. Imanuelis Kantas savo ugdymo mokslo paskaitose „Apie pedagogiką“ (lietuviškas vertimas 1990) kaip tik kėlė uždavinį ugdyti prigimtines galias, plėtoti įgymiuose glūdinčias fizinių ir dvasinių galių užuomazgas. Čia bus tiriamos priedermės, kylančios iš vidaus, iš įgymių.

Tyrimo problema – nagrinėti įgimtųjų savybių (įgymių) vaidmenį priedermių plėtrai, priedermių galią atsakomybei, nuostatoms, vertybėms rasti, o kartu priedermių vaidmenį įgymių brandai.

Tyrimo tikslas – rasti priedermės kilimo šaltinius, glūdinčius dvasinėje žmogaus prigimtyje, o ne kokiuose nors išorės poveikiuose.

Tyrimo uždaviniai:

1. Analizuoti proto kaip dvasinio reiškimo vaidmenį priedermių galiai stiprinti.
2. Apžvelgti žmogaus asmeninių, socialinių, gamtinių santykių sąveiką su priedermėmis.

3. Peržangos (transcendencijos) nuojautos įtaka pareigingai gyventi ir veikti.

Tyrimo metodai: empirinės ir teorinės išvalgos, faktų analizė, modeliavimas, sistematika.

Pagrindiniai žodžiai: įgymis, priedermė, atsakomybė, nuostata, veikimas, vertybė.

Dvasinių galių plėtra ir priedermės

I. Proto galia ir priedermės

Šiame straipsnyje aptariami trys dvasiniai įgymiai: protas, santykiai, peržanga. Kaip santykingai dvasiniai įgymiai su priedermėmis?

Immanuelis Kantas protą laikė aukštesne intelekto galia, pajėgia mąstyti ir suprasti pojūčiais nepatiriamus dalykus. Jis manė, kad intelektas nepajėgus sukurti tokias sąvokas kaip „erdvė“, „kokybė“, „santykis“, „vienis“ ir kitokias abstrakčias sąvokas. Jos esančios įgimtos proto struktūros.

Galima su Kantu nesutikti. Minėtos ir panašios proto naudojamos abstrakcijos nėra įgimtos. Jeigu jos būtų įgimtos, tai jau vaikas galėtų jomis naudotis. Tokių abstrakcijų išmokstama gerokai vėliau atliekant ugdymosi priedermes. Todėl reikia teigti, kad abstrakcijos prieinamos protui mąstyti, nes tokia jo galia yra įgimta. Joks gyvūnas neturi proto – galios mąstyti abstrakčiomis sąvokomis

Ne visada lengva skirti intelekto ir proto galias. Čia nagrinėsime tik tris įgymius, kuriais reiškiasi protas: *numatymo*, *vertinimo*, *išvalgos* galias. Numatyti ateities galimybes, vertinti gėrį ir grožį, išvelgti metaforas, dvasines vertybes gali tik patyręs žmogus. Todėl protą galime suprasti kaip

žmogaus dvasios įnagį – remiantis mąstymu peržengti betarpišką daiktinės tikrovės pažinimą, išvelgti dalykų esmę, numatyti tikrovės kokybę, perspektyvą ir galimybes, kurti vertybes, veikti jausmus ir valią veikti pagal vertybes. Tai daryti jis pajėgia tik tuo atveju, jeigu vykdo lavinimo ir savilavos priedermes.

1. Numatymo įgymiai ir priedermės

Įgimtoji numatymo galia leidžia mums pažinti savo intelektines ir emocines nuojautas, saugoti save nuo galimų pavojų, imtis veiksmų projektuoti gyvenimą, praktinio darbo savo ateičiai kurti. Protingas žmogus nedaug rizikuoja, o jeigu rizikuoja, tai vadovaujasi tokiu apskaičiavimu, kad būtų didžiausia tikimybė, perspektyva sėkmingai dirbti, ką nors laimėti. Tam reikia bent tokių įgymių.

Patirties gausos polinkio įgymis verčia mus kuo daugiau žinoti ir mokėti, kad galėtume puikiai orientuotis kurdami, realizuodami gyvenimo bei darbo planus. Šis įgimtas polinkis aktyvina visus pojūčius, įkinko intelektą į buitinių, techninių, mokslinių problemų sprendimą. Jas sprendžiant įvairių tipų ir laipsnių mokyklose kaupiasi gausi patirtis ne tik atmintyje, bet ir intelektualėje, prote. Taigi problemų sprendimas turi būti viso ugdomojo darbo šerdis – svarbiausias mokymo metodas. Čia būtinas koks nors problemų sprendimo rezultatas, teorinė ir praktinė intelektualinio darbo nauda. Kitaip mokymasis taps beprasmis, jaunimas bėgs iš mokyklų, nes nieko rimto negalės numatyti ateities gyvenimui. Kad šis įgymis nuolat veiktų, reikia vykdyti priedermę gausinti protingą patirtį.

Ką daryti, kai atsisakoma gausinti patirtį? Kaip kurti priedermę sužinoti daugiau, veikti geriau? Atsakymas aiškus: ugdyti atsakomybę. Kada? Visada. Atsakomybę už ką? Už kiekvieną veikimą, darbą, gamybą, kūrybą. Ką daryti, kai atsisakoma atsakomybės? Stiprinti įgimtą patirties gausos polinkį įvairiomis, originaliomis priemonėmis. Polinkio stiprinimas visada yra perspektyvus. Atsiranda stiprus priedermės jautimas, atsakomybė sau, tėvams, klasei, tautai, valstybei.

Perspektyvų troškimas kyla iš įgimtosios prote glūdinčios užuomazgos, kuri individą nuolat kursto klausti, kas bus tas, kuris pateisintų veiklą, palaikytų viltį, teiktų prasmę mokytis, dirbti ir gyventi. Tad be galo didelę reikšmę žmogaus egzistencijai turi perspektyva. Vien tas faktas įpareigoja mokymo ir darbo planuotojus kurti bet kuriai individo veiklai gerą perspektyvą. Žinoma, būtina rasti individo ir jo veiklos atitikmenį. Tam padeda mokyklinis, profesinis, darbinis orientavimas. Svarbu, kad perspektyvoje numatyti veiklos rezultatai būtų juntami arba net akivaizdūs. Jau pirmos klasės mokinukas turi pajusti savo darbo prasmę tolesniam mokymuisi. Perspektyvos troškimas ugdo priedermę siekti gero.

Pasirinkimo patikimumo (saugumo) polinkis susietas su perspektyvos įgymiu. Savisaugos, o vėliau ir saugumo jautimas yra pirmesnis už perspektyvos poreikį. Visi šie jautimai būtini individui išlikti pasaulyje, jo pažangai. Saugumo polinkis stabilizuoja priedermę.

Pasirinkimo patikimumas kaupiant veiklos patirtį garantuojamas visapusiškai pažįstant savo galimybes, ištiriant pasi-

rinktą sritį, palyginus savo savybes su numatomos pasirinkti srities reikalavimais ir darant atsakingas išvadas. To reikalauja sveikas protas. Tam būtinas patenkinamas individo psichologinis ir praktinis parengimas. Todėl mokyklose turi būti organizuojamas kvalifikuotas darbinis, psichologinis mokymas ir konsultavimas.

Intelektinė ir emocinė nuojauta (intuicija) yra retas, bet dažnai įvykius lemiantis dvasinio gyvenimo reiškinys. Ne kas kita kaip protas veikia intelektą, emocijas, kartu ir valią išpėdamas apie galimus įvykius, teigiamus ar neigiamus jų padarinius. Dažnai mokslininkai nujaučia liūdnus gamtos reiškinių padarinius (intelektinė nuojauta), tėvai nujaučia vaiko elgesį mokyklos situacijoje. Nuojautas diktuoja patirties prisotintas protas, priedermių vykdymo kokybė.

2. Vertinimo įgymis ir priedermė

Ką nors prognozuojantis, besirenkantis, svarstantis individas priverstas vertinti ne tik daiktus, žmones, vertybes, bet ir situacijas, galimybes, kainą. Žmogaus organizmas taip sutvarkytas, kad kiekvienas juntamas fizinis ar dvasinis pakitimas vertinamas teigiamai ar neigiamai. Vertinimo įgymis, nuolat veikiamas aplinkos, daro įtaką protui, kuris brėsdamas pajėgia poveikius vertinti ne tik fiziologiniu, bet ir dvasiniu požiūriais, t. y. remdamasis tam tikrais matais.

Faktų ir vertybių įvairumo siekis atsiranda iš vertinimo poreikio turėti kuo daugiau informacijos apie daikto, reiškinio ar minčių kokybę. Juo daugiau ir įvairių turima objektyvių faktų apie ko nors kokybę ir neginčijamų vertybių, tuo tikslesnis ga-

limas svarstomo objekto vertinimas. Todėl protas remiasi atminties patirtimi, intelekto galiomis, jei jo nepakanka, klausiama specialisto patarimų, ieškoma knygose.

Laipsniškas realinės ir idealinės tikrovės pažinimas skatina atsakyti į visus rūpimus klausimus. Iš čia kyla mokymosi motyvai, mokslinio tiriamojo darbo planai. Taip pasaulyje randasi vis daugiau besimokančiųjų, vis daugiau mokslininkų. Išlavintieji tobulina darbo organizavimą, darbo įrankius. Vertinant tobulėja gamyba, gaminiai, jų gausa, atsiranda poreikis ir priedermė paroduoti gaminius vis platesnėje rinkoje. Tarpautiniai prekių mainai virto kasdienybe.

Įgimta **faktų ir vertybių lyginimo, analizės** galia glūdi žmogiškojo intelekto gelmėse, kuria naudojasi protas. Tikslus vertinimas galimas ką nors lyginant, lyginimo pagrindu analizuojant, t. y. objektą skaidant į smulkesnes dalis. Per ilgus analitinio mąstymo patirties metus pavyko nustatyti daikto, reiškinio, įvykio, aplinkybių, žmogaus veiklos ir elgesio kokybės lygmenis. Buvo sukurti standartai, kuriais šiandien vertinama viskas – kultūra, civilizacija. Iš to aišku, kokią reikšmę turi jaunimo analitinio mąstymo ugdymas visų lygių mokyklose, universitetuose.

Objektyvaus apibendrinimo siekis kyla iš proto prigimties rasti ne tik bendrybes, bet ir visa ko esmę, prasmę. Šis siekis atsiranda, kai mąstyme turima daug elementų, detalių, daiktų, idėjų, minčių. Gyvūnai neturi galios apibendrinti net konkrečius daiktus. Jie neturi sąvokų, nes sąvoka yra tam tikra bendrybė, atstovaujanti tam tikrai daiktų grupei. Gyvūnas suvokia tik vienetinį daiktą – tą medį, tą kėdę, tą stalą.

Apibendrinti įmanoma atitrūkstant nuo kai kurio mąstomo daikto požymio, kitaip sakant, jis kuria abstrakcijas – kai kuriuos daikto požymius turinčias sąvokas, paprastai tokius požymius, be kurių negali būti ir paties daikto. Žmogaus intelektas geba kurti daiktų sąvokas, bet jis bejėgis peržengti daiktybę, kurti peržangos abstrakcijas. Tai – proto galios.

Išlavintas žmogus geba mąstyti peržangos abstrakcijomis. Todėl jo priedermė tyrinėti mokslus, kurie naudojami tomis abstrakcijomis, – bendrąją ir praktinę filosofiją, teologiją. Jau vidurinėje mokykloje dėstoma etika (praktinės filosofijos dalykas), tikyba, bet jų dar maža, vertėtų leisti susipažinti bent su filosofijos propedeutika. Jaunimo dvasinė kultūra sustiprėtų.

3. *Ižvalgos įgymis*

Ižvalga – proto galia staiga įsigilinti ir suprasti dar nesuvoktus tikrovės dalykus. Tai – aukščiausias pažinimo ir kūrybinės veiklos gebėjimas, dar vadinamas insaitu (angl. *insight*).

Ižvalgos vaidmuo pažinimui ir asmens gyvenimui labai didelis. Mokslininkai pažįstant tikrovę ižvalga atskleidė netikėčiausius reiškinius. Einšteinas „pamatė“ skirtingai skriejančių dangaus kūnų greitį. Ne vienas žmogus išvelgė savo likimą gyvensenoje.

Kūryba – veikla, grindžiama asmenybės gebėjimu tikrovėje išvelgti nauja ir originaliai tai išreikšti. Ji – turiningos kūrėjo saviraiškos, žmonijos pažangos laidas. Visai aiškinama jos struktūra, teikiama įvairių kūrybingumo ugdymo būdų.

Tai įdomu. Svarbiausia bet kurioje veikloje rasti mintį, kurią įgyvendinant būtų padaryta kažkas vertingai nauja. Ta vertė gali būti prasminga tik pačiam kūrėjui arba artimiesiems, mokyklos ar darbo aplinkai, taip pat ir šaliai. Juo platesnei populiacijai prasmingas kūrinys, juo jis vertesnis. Mokiniai sukuria mokyklai daug vertingų dalykų, kai jie tam skatinami. Čia rasime ne tik grožinės literatūros, bet ir dailės, technikos kūrinių.

Mokant kūrybos reikia bent tokios priedermės: naujų idėjų sumanymo, jo išraiškos projektavimo, projekto įgyvendinimo planavimo, priemonių sukaupimo, idėjų ir plano įgyvendinimo.

4. *Kaip plėtoti proto įgymį ir priedermę?*

Nuostabą kelia mintis apie įgimtą protą. Jeigu jis įgimtas, tai nėra reikalo jį ugdyti. Bet yra priedermė ugdyti protingumą, nes jis neįgimtas. Protas – įgimtas protingumo pamatas, gebėjimas būti protingam. Jo plėtotė susijusi su intelekto galimybėmis abstrakčiai mąstyti, domėtis paslaptimis, kurios sunkiai prieinamos racionaliam tikrovės pažinimui. Bandyamas aiškintis paslaptis taip pat turi būti racionalus ir protingas. Tad ir kyla klausimas, kas yra protingumas. Protinga yra tai, kas atitinka prigimtį – gamtos, valstybės, visuomenės, bendruomenės, žmogaus, jo vaikų. Jų prigimties gelmėse glūdi poreikiai, kurių tenkinimas garantuoja tinkamą egzistenciją. Kas nesirūpina tinkama egzistencija, turi būti keičiamas tais, kurie jai atiduoda visas jėgas ir talentus. Štai kokį protingumą reikia ugdyti.

II. Santykių galios prigimtis ir priedermė

Santykių galia – sunkiai sprendžiamas klausimas, nes pats santykis kaip toks pojūčiais nepatiriamas: neregimas, negirdimas, neįjuntamas, neužuodžiamas, be jokio skonio. Vis dėlto santykiai objektyviai egzistuoja, nes mokslas tiria gamtos reiškinių santykius, matematinius santykius, žmonių, valstybių tarpusavio santykius. Jie savaime neatsiranda, būtini bent du daiktai, bent du reiškiniai, kurie liestųsi, tarp kurių būtų tam tikra priklausomybė, tam tikras ryšys. Tas ryšys atsiranda, kai išsilieja nesuprantama galia kažin kaip vienas kitą veikti. Mėnulio ir Žemės santykiai reiškiasi įvairiais gebėjimais, net jūrų potvyniais. Ši galia sąlygoja poveikio jėgą ir būdą sąveikos ar santykio pavidalu.

Iš kur ir kaip kyla santykio galia ir gebėjimai? Atsakymas paprastas. Santykio galia yra materialiojo pasaulio savybė, nes absoliučiai visa, kas gyva ir negyva, būna vienas kito atžvilgiu ir savo viduje tam tikru santykiu: vienas didesnis, kitas mažesnis, vienas veikia kitą, tarp jų yra vienokia ar kitokia sąveika, o gal priešybė. Tai verta konkrečiau nagrinėti santykių priedermes.

1. *Santykių su savimi prigimtis ir priedermė*

Visose raidos stadijose kitimas priklauso nuo įvairiausių santykių. Gyvybiškai svarbus yra trūkumo ir pilnatvės santykis, stimuliuojantis poreikio tenkinimą. Kai trūkumas juntamas, embrionas, o vėliau kūdikis nerimsta, nes jam reikia pilnatvės: maisto pilnatvės, ramybės pilnatvės, o vėliau vis sudėtingesnės pilnatvės, kurią gali

teikti gamtos ar žmonių aplinka. Šie individo raidos elementai padeda suprasti sudėtingiausius žmogaus būties dalykus.

Santykio su savimi akstinas – savęs pojūtis spaudžiant sąlyčiui. Galima manyti ne tik apie biologinį sąlytį, bet ir apie minčių, idėjų sąlyčio sukeltą patirtį, lemiančią vienokius ar kitokius santykius su savimi, nuo jo priklausomus atoveiksmius, atsakus. Tėvo mušamo vaiko patirtis sukelia įvairiausią atoveiką pagal jo sveikatą, ankstesnę patirtį, svajones, norus, savivertę. Ta patirtis gali išplėtoti savigynos instinktą, jį paversti mušeika, vėliau chuliganu, žmogžudžiu.

Žmogaus individo savęs patirtis sąlygoja jo naujo sąlyčio su aplinka, su savimi būdą, lemiantį naują ilgalaikę ar trumpalaikę patirtį, vairuojančią jo gyvenimą. Kaip matyti, sąlytis su savimi prasideda dar motinos organizme. Kai nėščia moteris rūko ar vartoja alkoholį, embrione vyksta biologiniai, o kartu ir psichologiniai savigynos mechanizmai, o gimęs kūdikis jau turi nesąmoningą patirtį, kuri vėliau koku nors būdu atsiskleidžia. Deja, tuo klausimu nėra nuodugnių mokslinių tyrimų.

Santykio su savimi būdas, kaip matyti, priklauso ne tik nuo sąlyčio spaudimo, bet ir nuo turimos patirties. Gyvenimo praktika patvirtina, kad jau vaikystėje įgyti malonumo ar nemalonumo išgyvenimai vairuoja vienokį ar kitokį elgesį, o kai vienoks ar kitoks elgesys kartojamas, įsitvirtina įprotis. Taip išauga egoistas ar altruistas, savigarbus ar pasileidęs tipas, besaikis, nesivaldantis ar nuolat save kontroliuojantis vaikas.

Sąveika su savimi ir aplinka taip pat lemiamą sukauptos patirties. Sąveika –

taip pat santykio būdas. Ji reiškiasi santy-
kais su kitu: bendravimu (komunikacija),
bendradarbiavimu (kooperacija), sutapimu
(asimiliacija), išsiskyrimu (disimiliacija),
susiliejiu (integracija) ir pan. Ji taip pat
reiškiasi santykais su savimi: savimeile,
savęs aukštinimu, savęs žeminimu, savęs
menkinimu (menkavertiškumu), savanau-
diškumu ir pan. Tokie įsitvirtinę santykiai
formuoja individualybę, kuri ilgainiui da-
rosi asmenybės pamatas. Bet asmenybės
tapsmui būtinas žmogaus centras – Aš.

Apie Aš kilmę galima pasakyti, kad
jo pradmenys glūdi savęs pojūtyje, ne tik
ko nors trūkumo pojūtyje, kuris būdin-
gas visiems gyvūnams, bet ir savo kūno,
savo noro, siekio pojūtyje, išreiškiamame
žodžiu. Savęs pojūtį „As nolu valgiti“ iš-
reiškia jau metų vaikas. Mąstymo ir kal-
bos pradmenų įgymiai yra savęs pažinimo
priemonės. Mąstymo užuomazgų pastebi-
ma jau 7 mėnesių vaiko elgesyje, o kal-
bos užuomazgų – 9–11 mėnesių. Reikia
pabrėžti, kad mąstymo ir kalbos galią turi
jau žmogaus embrionas, tik ji atsiskleidžia
pirmųjų gyvenimo metų pabaigoje, kai su-
tvirtėja organizmas, kai pradeda įgyti
vertikalią formą, pradeda vaikščioti,
kai įgymius pradeda pastebėti suaugusiojo
akis ir ausis.

Jei galima teigti, kad nėra sąmonės įgy-
mio, tą patį galima sakyti apie ikisąmonę
ir pasąmonę. Pasąmonė yra ne kas kita,
kaip atminties laukas, į kurį dar neįsiver-
žė dėmesys. Ikišąmonė reikia suprasti tai,
kas nevisiškai suprantamas, dviprasmiškas
dalykas. Taigi Aš sąvokoje telpa vadina-
mosios sąmonės, ikisąmonės ir pasąmonės
vien tik psichiniai reiškiniai. Kaip matyti,
Aš – sudėtingas psichinis darinys, supran-

tantis ne tik kūną, bet ir visus vidinius iš-
gyvenimus, dvasinius ryšius su pasauliu
ir savimi. Aš – mano gyvenimo centras,
priklausomas nuo santykio su aplinka, su
savimi, todėl nėra absoliučiai laisvas, to-
dėl atsakingas už savo ir kitų egzistenciją.
Kodėl atsakingas?

Filosofai, ginantys Aš absoliutinę lais-
vę, nesuvokia, kad Aš yra ne tik absoliu-
čiai laisvos dvasios, bet ir aplinkos dalis,
kad Aš gali egzistuoti tik todėl, kad yra
aplinka, kad yra absoliučiai nuo jos pri-
klausomas. Aš nėra kažin kokia duotybė,
iš dangaus įspausta į kūną. Aš – aplinkos
poveikių išugdytas fenomenas, gebantis
suprasti aplinką ir ją tvarkyti. Aš – taip
pat įgimtosios žmogaus dvasios sąveikos
su aplinka kūrinys. Todėl jis atsakingas
ir prigimtinai dvasiai, ir aplinkai. Tačiau
Aš – tapatus sau, niekada nekintantis visų
išgyvenimų ir santykių subjektas. Gali
kisti mano patirtis, pažiūros ir net įsitiki-
nimai, bet mano Aš lieka visada toks pat
mano Aš – tikrinis daiktavardis.

Žmogaus dvasia – įgimtas jo gyvas-
ties, saviraiškos veiksnys. Dvasia pažįsta
save kaip kūną ir sielą, saugo jų egzisten-
ciją, nes iš jos kyla atsakomybė už save.
Saugoti ir ginti save – įgimtoji atsako-
mybė. Jeigu ji neįaučiama, kenčia ne tik
gyvenimo būdas (egzistencija), bet ir
gyvybė. Jeigu nepaisoma aplinkos reika-
lavimų (moralė, įstatymai), neįaučiama
atsakomybė gamtai, žmonėms, tautai, ben-
druomenei, visuomenei, sutrinka individo
egzistencija. Tad galima sakyti, kad Aš –
laisvės ir atsakomybės sąveikos raiška.
Kai ši sąveika visur ir visada nekintamai
vyksta, Aš klesti šiame pasaulyje. Visur –
tai visos veiklos sritys, kuriose individas

gyvena, visada – visais amžiaus tarpsniais, visais tautos ir valstybės raidos tarpsniais. Ugdytojų priedermė – padėti ugdytiniams geriau save pažinti.

2. *Santykiai su aplinka ir priedermės*

Gamta ir bendruomenė – nuolatinės žmogaus būties palydovės, reikalaujančios iš jo specialių pastangų derintis prie aplinkos. Tos specialios pastangos yra: įgimtas mokymasis, tobulėjantis perimant mokslo reikalavimus, veikimas pagal specialybę, elgesys pagal taisykles.

Gamta – žinojimo, mokslo šaltinis. Tik gamtinės žinios nusako elgesio su ja dėsnius. Jo nesilaikant kenčia aplinkos gyviai. Visiems žinoma, kokių bėdų daro oro užterštumas, kokias ligas sukelia higienos nesilaikymas. Antra vertus, gamtos mokslai suteikė tokių žinių, kad technika šiandien daro stebuklus. Pakanka paminėti lazerius, kompiuterius, farmakologijos priemones. Tai – santykių su gamta padariniai.

Taip pat žinomi geri ar blogi santykių su šeima, mokykla, valstybe, bažnyčios bendruomene padariniai. Nenuostabu, kad šiuos santykius reguliuoja moralė, įstatymai, konstitucijos. Visa tai jaunimui dera išmokti pritaikyti savo būtyje.

Vadinasi, gamta ir bendruomenė taip suvaržo žmogų, kad iš jo atima bet kokios laisvės aplinkos atžvilgiu galimybes. Nors iš prigimties žmogus laisvas, bet gyvenimas aplinkoje iš jo atima tiek daug, kad jam lieka nedidelė laisvės galimybė rinktis priedermių, pareigų, įstatymų areale. Net savo egzistencijos atžvilgiu žmogus nėra absoliučiai laisvas. Vis dėlto atkurti įgimtąjį laisvės pradą yra galima vien tik individo auklėjimo priemonėmis sukuriant jo

sąmonėje įsitikinimus ir įsitikrinimus visais dorovės klausimais. Įsitikinimai daro laisvai veikiančių ir mąstančių žmogų.

Pasaulis ir gimtinė reikalauja ne mažiau pareigų tobulinant santykius su jais. Vykdamant gerų santykių prievoles žmogaus artimasis ir tolimasis pasaulis, gimtinė tampa sava būtimi. Tada gyveni laimingas. Gimtinė ir pasaulis susvetimėja, kai nesirūpinama santykių šviesa.

Santykiai su pasauliu skleidžiasi iš specialiai žmogiško įgymio suvokti visumą – grožį apskritai, gėrį apskritai, dosnumą apskritai. Pirmiausia suvokiamas *mano pasaulis* – mama, tėtis, broliai, sesės, jų geri ar pikti santykiai, jų paslaugumas, dosnumas. Mano pasaulis plečiasi į kitas erdves: mokyklą, kaimą, miestą, tautą, valstybę. Greta mano esti mano krašto *kitų žmonių pasaulis*. Su juo būna įvairūs santykiai. Blogieji užtemdo ir mano pasaulį. Pagaliau yra kito krašto *gyventojų pasaulis*. Visata taip pat *kartais vadinama pasauliu*.

Santykiai su gimtine visada esti emocingi, kyla iš egzistencinės sąveikos tiek su gimtosios vietovės žmonėmis, tiek su institucijomis. Ne visada emocijos esti teigiamos. Net neigiami santykiai su gimtine nesuardo su ja dvasinio ryšio. Iš teigiamų emocijų kylantys santykiai yra tas šaltinis, iš kurio veržiasi geriausieji lobiai ir didžiausios pastangos dėl gimtinės gerovės. Neįmanoma pervertinti gimtinės meilės ugdymo. Didi priedermė – plėtoti santykius.

3. *Santykiai su būtimi ir priedermės*

Įgimtas potraukis būti su kuo nors drauge taip išsiplečia, kad subrendusi asmenybė siekia išsiaiškinti, kas vis dėlto yra tai, kas yra aplinkui, už akiračio, už regimosios

erdvės. Aiškinimasis suveda individą į tokius intymius santykius su būtimi apskritai, su jos esme konkrečiai. Kas ta būtis? Ar ji tikrai amžinas materijos judėjimas? Ar tikrai materija begalinė? Ką man duoda materija? Ar aš iš aplinkos gaunu tikrai materialius dalykus?

Atsakymai į šiuos ir panašius klausimus – filosofo uždavinys. Bet juk kiekvienas žmogus yra filosofas. Jis ieško atsakymo. Jį randa, juo tiki ar abejoja atsakymu. Priedermė ugdyti filosofą.

III. Peržangos galia ir priedermės

Specifinė žmogaus įgytuoje glūdinči užuomazga yra galia protu peržengti materialiąją tikrovę ir pasijusti metatiktrovės dalyviu. Ši galia išaukština žmogaus prigimtį, daro ją visiškai kitokią negu gyvojo pasaulio padarų. Peržanga, dar vadinama transcendencija, leidžia žmogui pažinti kitą objektyvų pasaulį ne vien pojūčiais, bet ir visa savo esybe, visomis kūno, psichikos, dvasios jėgomis.

Tas kitas objektyvus pasaulis vadinamas metapasauliu, esančiu už psichinio pažinimo ribos. Už tos ribos esanti tikrovė susideda iš pasaulio tautų dvasinės patirties. Ją sunku ištirti, sužinoti jos ištakas. Bet visiškai aišku, kad lietuvių tauta turi realų savo metapasaulį, indai budistai – savo, arabų metapasaulis savo dvasingumu stebina europiečius. Metapasaulio struktūroje rasime ne tik religijų dvasią, bet ir skirtingą mentalitetą, skirtingas gyvenimo vertybių, nuostatų sistemas, skirtingą pasaulio sampratą, atsispindinčią tautų meną, kitokioje kultūroje. Visa tai dvasinio pasaulio reiškiniai, metapasaulis. Jame galima išskirti bent tris klodus: gėrį, tikėjimą, absoliutybę.

1. Gėrio įgytuoje ir priedermės

Daug kas pasakys, kad nėra pagrindo kalbėti apie gėrio įgytuoje, nes gėris suvokiamas tik įgytuoje nemažai gyvenimo patirties. Taip, patirtis konkretina gėrį, daro jį priklausomą nuo epochos pažiūrų, papročių ir pan. Vis dėlto gėrio užuomazgų turi gyvūnai, žmogaus naujagimis. Tad klausima, kas yra gėris. Dažnai atsakoma taip: gėris – tai viskas, kas turi teigiamą prasmę. Blogis – tai, kas priešinga gėriui. Vaikui teigiamą prasmę turi nauji žaislai, skanumynai, suaugusiajam – visa, kas padeda gyventi. Taip skiriamas biologinis, daiktinis, dvasinis gėris. Tad sveikata, turtingumas, dora yra pripažintas gėris. Tačiau klausimas sudėtingesnis.

Filosofai įvairiai supranta gėrį. Vieniems jis yra malonumo išgyvenimas (hedonizmas), kitiems – nauda (utilitarizmas), praktiškumas (pragmatizmas). Vėl kitiems filosofams (fenomenologams, egzistencialistams, etikams ir kt.) kykla daugybė klausimų dėl gėrio esmės, klasifikacijų. Jų nenagrinėsime, nes kasdien suvokiame, kas yra gėris, kas blogis. Apsiribosime tik keletu praktinių klausimų.

Švelnumas ir meilė – taip pat įgimti aukštesniojo gyvūno ir žmogaus veikimo požymiai. Visi pastebėjo, kaip glaudžiasi glostomas šuo, kaip jis liūdnai kaukia kambaryje paliktas vienas, kaip meiliai ir džiaugsmingai šokinėja sutikdamas grįžusį šeiminingą. Jis mielai jam tarnauja pamokytas kokio nors pagalbos veiksmo. Jis greitai išmoka naujai veikti ir elgtis gavęs švelnaus ar gardaus atlygio. Ar ne panašiai elgiasi ir žmonės? Tačiau švelnumas ir meilė gyvūnijos ir žmonių pasaulyje

kokybiškai skiriasi, nes žmogui šie jautimai virsta socialiniais jausmais, kylančiais iš dvasingumo.

Įgimtas švelnumo išgyvenimas – visokios žmogaus veiklos motyvas, net atsida- vimo, pasiaukojimo akstinas. Meilė – ga- lingas aukojimasis kito gerovei ir laimei.

Darnos poreikis kyla iš švelnumo įgy- mio nepatenkinimo tarpusavio santykiuo- se. Bendruomenės gyvenime jis reiškiasi tvarkos, solidarumo, pakantumo siekais.

Atramos poreikis reiškiasi, kai jaučia- mas fizinis ar dvasinis silpnumas. Jis daž- nas išgyvenimas. Tada ieškoma pagalbos žmonių santykiuose, Aukščiausiojo mal- nėje.

Šventa priedermė – stiprinti įgimtąjį gėrį.

2. Tikėjimo įgymiai ir priedermės

Atrodo keista tvirtinti, kad tikėjimas yra būdingas žmogui įgymis. Ar naujagimis turi tikėjimo? Žinoma, jis neturi suaugu- siojo tikėjimo. Jo nerimas, kai vietoj pieno jam duodamas pašildyto vandens buteliu- kas, rodo ne tik daikto skirtumo jautimą, bet ir pieno lūkestį. Ar tokio lūkesčio ne- galima vadinti tikėjimu, kad gaus pieno? Juk suaugusieji tiki, kad darbdavys pakels algą, nors to nežino. Joks žmogus neitų į gatvę, jei netikėtų, kad neužlėks automobi- lis. Tai kas yra tikėjimas? Visai aiškina- ma jo esmė. Praktinis jo apibrėžimas galėtų būti toks: tikėjimas yra trokštamo dalyko lūkestis. Tas dalykas gali būti laukiamas įvykis, pavyzdžiui, pergalė kovos lauke, nesugriauinama tiesa, teismo teisingumas, blogio pasaulio pabaiga, ir kita. Lūkesčio išsipildymas stiprina tikėjimą.

Galutinio žinojimo siekis atsiranda nesitenkinant turimomis žiniomis apie gyvenimą ir visatą. Gamtos mokslo tyri- nėjimas dažnai pasiekia galutinį atsakymą į empirinės tikrovės klausimus. Bet po kurio laiko nustatoma, kad esama kažko naujo atsakant į tą patį klausimą. Filosofai bando rasti galutinį žinojimą tirdami „toli- miausias priežastis“. Įdomu pažymėti, kad kiekvieno savarankiško filosofo galutinis žinojimas yra kitoks, tad aišku, kad jis abstrakčiu savo protu, nors ir remdamasis tikrove, randa tik dalinę tiesą, dalinį žino- jimą. Dėl to daugeliui kyla abejonių dėl galimumo pasiekti galutinį žinojimą. Ma- tyt teisingai sakoma, kad žmonijos gamta- mokslinis ir filosofinis žinojimas yra laiki- nas, dalinis. Žmogui to neužtenka. Jis nori viską žinoti. Visa ko žinojimo atstojamoji ir yra tikėjimas ne tik galimybėmis, bet ir tikrumu. Budistas neabejoja, yra absoliu- čiai tikras, nes tiki, kad blogio pasaulis bus perkeistas, jeigu visi žmonės medituodami įgis dvasios pusiausvyrą. Krikščionis tiki, kad Dievo Karalystė Žemėje bus sukurta vykdant Meilės priedermes.

Tikėjimo magija turi tokią jėgą, kuri pralenkia empirinį žinojimą ir pakelia jį į absoliučios tiesos aukštumą, dėl kurios verta gyventi ir mirti. Didis tikėjimas daro stebuklus. Jis yra tokia asmenybės nuosta- ta, kuri keičia suvokimo, mąstymo, jaus- mo standartus pagal tikėjimo parametrus, kartais sukeldama iliuzijas ir net fizinius organizmo pasikeitimus. Religiniai tikė- jimai kai kurioms asmenybėms dažnai sukelia nerealius regėjimus, nežmoniškus sprendimus ginant religiją ir savo tikėjimo

brolius. Šiandien vykstantis religinio išitikinimo pagrindu terorizmas teikia daug kruvinių pavyzdžių. Tai kraštutiniai neigiami pavyzdžiai. Ugdymo priedermė – stiprinti tikėjimą absoliučia tiesa.

Teigiamas baltosios magijos jėgų pavyzdys gali būti nelygstamas Kalkutos Teresės pasiaukojimas vargšams, garbinamo šventojo daromi stebuklai kenčiantiesiems, staigus ligonio išgyjimas ir kita. Ar ne magiška jėga skatina jaunus vienuolius dirbti sunkiausius darbus neįgaliesiems ir ilgas valandas melstis už kitus ir savęs tobulinimą, tarnauti savo pašaukimui? Tikėjimas išganinga pomirtine būkle ugdo doresnę elgesį. Visos religinio kulto apeigos grindžiamos lūkesčiu, kad jos patiks garbinamam Aukščiausiajam ir padės tikintiesiems laimingai gyventi.

Išsilaisvinimas iš dvasinio skurdo – priedermė gausinti dvasines individo vertybes. Nepasitikėjimas visomis realiomis dvasingumo gėrybėmis, gaunamomis iš žmonių aplinkos, žiniasklaidos, mokslo duomenų, filosofijos, nuskurdina asmenybės sąmonę, jausmus, tiesos siekį, tad gyvenimas darosi beprasmiškas. Tikėjimas kokia nors vertybe, nors ir labai abstrakčia, išlaisvina žmogų nuo sunkių abejonių, palengvina gyvenimą. Tarkim, kokie nors nebrangūs kvėpalai, išreklamuoti ne tik dėl malonaus kvėpavimo, bet ir sveikatos stiprinimo, dvasios maitinimo taip sužavi asmenį, kelia tokį pasitikėjimą, kad jis pasiryžęs niekada su jais nesiskirti. Jo dvasia praturtėjo tikėjimu paprasto kvėpalo jėga, ir gyvenimas pasidarė malonesnis. Tikėjimas – išsilaisvinimas iš nežinios.

3. Absoliuto paieškos igymis ir priedermės

Ieškant geresnio dvasinio gyvenimo, siekiama rasti kažką tobulo, neprilygstamo kam nors savo pranašumais. Tobulybė, Begalinė Galia kurti ir tvarkyti visą kosmosą, pavadinta Absoliutu. Absoliuto sąvoka – Dievo sąvokos pakaitalas. Daugelis tuo tiki – Dievas yra absoliuti būtybė. Judaizmas skelbia Dievą esant Visagalį Asmenį, tvarkančią savo tautos (Izraelio) gyvenimą. Krikščionybei Dievas yra visų tautų Tėvas ir Absoliutus Viešpats. Taip tikėjimas atskleidžia tobuliausios esybės sąvoką, tenkinančią galutinės tiesos paiešką. Žmogui lieka galimybė pasirinkti to Absoliuto paieškų rezultata. Tie rezultatai jau paskelbti filosofinėse, religinėse knygose.

Būties filosofijos (ontologijos) realistinės dvasios autoriai, aiškindami visa ko buvimo pradą, sutaria, kad jis yra ne materija, bet Būtis, apimanti visa, kas materialu ir kas nematerialu. Tačiau niekas nežino, kas yra Dievas. Dievo sąvokos sinonimais bus vartojamos Absoliuto, Būties, Prado sąvokos. Vis dėlto žmogaus protas yra per menkas rasti žodžius, sąvokas, sprendimus, paaiškinančius Dievo esmę. Lieka viena – tikėti.

Igimtas žinojimo tikrumo ilgesys padėjo ilgus amžius ieškoti Absoliučios Tiesos, kuri lengviausiai suvokiama kaip tikras žinojimas. Beje, materializmas nesuvokia, kad gali būti Absoliutas, absoliuti tiesa. Jam yra tiktai dalinės tiesos, materija ir daugiau nieko. Materija – tai lyg ir Absoliutas. Iš jos amžino judėjimo atsirado viskas, kas yra. Ar toks aiškinimas teisingas, šimtmečiais mąstė išminčiai. Jau Platonas pakilo virš materializmo ir tvirtino, kad virš daiktinio pasaulio yra Idėja, pa-

gal save kurianti pasaulį. Platono mokinys Aristotelis sujungė Idėją su Materija, dvasią su kūnu, ir taip žmonija gavo pilnutinį tikrovės vaizdą. Aristotelis ir yra realistiškos filosofijos pradininkas.

Būties prasmės realybės nuojautos šių dienų žmogui daugiau pasako, negu kvalifikuoti filosofo samprotavimai. Ar reali būtis, materija, jos reiškiniai turi savyje kokią nors prasmę? Į šį klausimą negali atsakyti joks mokslinis protas. Filosofai ieško tos prasmės, bet ją randa vis kitokią. Tad vienos prasmės nėra, nes jos ieško sau vis kitokie tyrinėtojai, skirtingų filosofinių mokyklų kūrėjai ar mokiniai. Bet yra dar viena galimybė pažinti. Tai – nuojauta.

Tiktai tikėjimo įgymis leidžia nujausti, kad yra nelaikinių prasmų. Tarkim, tikėjimas vien tuo, kad nėra nebūties (apie nebūties buvimą mėgsta kalbėti filosofai), kad būtis yra amžina ir begalinė, o materija – laikina, leidžia nujausti kažkokios prasmės amžinumą. Tad galima klausti, kokia prasmė būti pačiam Būčiam. Į tokį klausimą niekas negali atsakyti, nes niekas negali paaiškinti, kas yra Dievas, kas yra Absolutas, kas yra Būtis patys savyje. Matyt, Būčiai pačiam prasminga būti. O kokia prasmė Būtyje būti jos būtybėms? Atrodo, kad visoms būtybėms prasminga būti tik amžinojoje ir begalinėje Būtyje, o neišnykti kažkur Nebūtyje. Krikščionys, musulmonai tiki amžinuoju gyvenimu. Šventraščiuose nurodoma, kaip reikia gyventi Žemėje, kad po mirties amžinai gyventume. Jiems prasminga dorai gyventi, kad laimėtume amžinąjį gyvenimą. Tam ugdomos teisingo mąstymo priedermės.

Vilčių įsikūnijimo paieškos prasideda, kai gimsta viltis prasmingai gyventi ir

mirti. Prasmingo gyvenimo vilčių ieškoma individo materialiniame, socialiniame, kultūriniame, dvasiniame veikime. Individui gyvenant prasminga: 1) turėti geras ekonomines sąlygas, 2) būti aplinkos pripažintam, 3) įgyti aukštą kultūrinį rangą, 4) pasiekti vidinę laisvę ir tiesą. Visos šios prasmės susijusios, sudaro asmenybės vieni, leidžiantį šioje Žemėje laimingai gyventi. Šios prasmės pajuntamos po ilgos priedermių įgyvendinimo veiklos šeimoje, mokyklose, gamyklose, įstaigose. Tai praktinės sunkaus darbo sritys, o jas kūrybiniu protu peržengus atsiveria šviesus dvasinis gyvenimas.

Prasmingos mirties viltis palaiko žinojimas, kad gyvenant viskas geriausiai padaryta, kad ištaisyta, kas buvo blogo. Švari sąžinė, rami dvasia – laiminga paskutinė kelionė. Visa tai žinoti yra tobulo žmogaus priedermė.

Išvados

1. Ieškoti žmogaus egzistencijai būtinų veiklos ir elgesio priedermių pirmiausia skatina žinojimas, kad jis turi gausybę jam reikalingų įgymių, kuriems išsiškleisti ir tobulėti jis privalo padėti, nes turi ir privalėjimo įgymį, kuris skatina konkrečias priedermes.
2. Žmogaus struktūra susideda iš trijų dalių: fizinės, psichinės ir dvasinės. Čia ir verta ieškoti įgymių, turinčių specifinių galių. Straipsnyje apsiribojama dvasiniais įgymiais.
3. Priedermių vykdymo kryptį sąlygoja asmenybės, tautos, valstybės, žmonijos likimas, jų klestėjimo pažanga.
4. Straipsnyje atskleistas faktas, kad įgymių ir priedermių sąveika palengvina visas ugdymo funkcijas, stiprina asmenybės elgesį, kuria elgesio vertybes.

LITERATŪRA

Aramavičiūtė Vanda. Auklėjimas ir dvasinė asmenybės branda. Vilnius: Gimtasis žodis, 2006.

Bitinas Bronislovas. Hodegetika / Auklėjimo teorija ir technologija. Vilnius: Kronta, 2004.

Jovaiša Leonas. Veikimo įgymių plėtra. Klaipė-

da: Klaipėdos universiteto leidykla, 2004.

Kantas Imanuelis. Apie pedagogiką (vertė L. Jovaiša). Kaunas: Šviesa, 1990.

Leirman Walter. Four cultures of education. Detroit, 1996.

EDUCATION IN SCALE OF OBLIGATION

Leonas Jovaiša

S u m m a r y

This article analyses the conception of obligation, which is the essential component of morals education. Obligation is derived not from the natural or public request, but from the various inborns. Classification of inborns is grounded on human structure: physic, psychic and spiritual. Proper ways and means should be developed that enable to turn inborns into obligation and responsibility for oneself, socium, culture. The

direction of obligation is determined by the progress of the personality, nation, state and humanities development. The implementation of interaction between inborns and obligations facilitates all functions of education and strengthens behaviour and values of the personality.

Keywords: education, obligation, inborn, values.

Įteikta: 2008 07 29

Priimta: 2009 01 22